

PECZ ELMÉLETE ÉS A TEMPLOMÉPÍTÉS GYAKORLATA

Utóhatása a magyarországi evangélikus templomépítészetében

KRÄHLING JÁNOS

BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, Budapest

Absztrakt

Pecz Samu (1854–1922) építésznek, a Műegyetem professzorának a protestáns templomépítésze-tről írt műve a magyarországi kései historizmus egyik alapvető programadó tanulmánya. Az elméleti műben javasolt mintatervek közül a református templomnak javasolt centrális megoldások jobban felkeltették a kutatók figyelmét, a lutheránus – hosszanti térszervezésű – javaslatok kaptak kevesebb figyelmet. A tanulmány egyrészt a mintatervek korabeli szakirodalmi forrásait, helyzetét járja körül, bemutatja az ötszögű mintaterv német (berlini) előzményeit: a Gendarmenmarkt-ok álló Neue Kirche 1881-es, Hude és Hennicke által megvalósult átépítését. A hosszanti mintatervek kapcsán arra a megközelítésre fókuszál, hogy mennyiben lehetett hatással Pecz elmélete a korabeli evangélikus templomépítészetre. Pecz érvelésében fontos szerepet kapott a szerkezeti megközelítés, amely a 20. század elején épült templomok rabitz szerkezetekkel fedett tereiben teljesedett ki. Pecz építészeti koncepciói, elvi megoldásai – a Wiesbadeni programmal ellentétben – nem transzformálták templomait gyűlésterem- vagy színház-szerű épületekké. Szellemes, újító térstruktúrái és szerkezeti javaslatai elméletének elfogadottságát eredményezték, jelentős utóhatással.

Kulcsszavak

protestáns templomépítészet · Pecz Samu · Schulek Frigyes · Eisenachi regulatív · Wiesbadeni program · evangélikus templomépítészet

BEVEZETÉS

Pecz Samu (1854–1922) építésznek, a Műegyetem professzorának a protestáns templomépítészetről írt műve a magyarországi kései historizmus egyik alapvető templomépítészeti programadó tanulmánya. „A protestáns templomok építéséről, kapcsolatban a debreceni kálvinista új templom részletes ismertetésével” címmel a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet közlönyében 1888-ban közreadott tanulmány eredetileg a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet mű- és középítészeti szakosztályának 1888. évi február hó 20. és 27.-én tartott ülésén hangzott el.¹ A debreceni új kálvinista (a Kossuth Utcai református) templom építése kapcsán megfogalmazott templomépítészeti elveket egy a gótika építészetét jól ismerő, de a szerkezetépítésben is jártas építész adja közre. Szándéka szerint nem kívánt új elméletet lefektetni, hanem a protestáns templomépítészet szabályait akarta összegezni. Problémafelvetése, funkcionális elemzései és építészeti megállapításai olyan eredményre vezettek, amelyek a korabeli európai – mindenek előtt a német – protestáns templomépítészet tendenciái közt is figyelmet érdemelnek, új gondolatokat közvetítettek. Más összefüggésben, a tanulmány védőbeszéd a gótikus stílus alkalmazása mellett, korszerű – a liturgikus térigény új követelményeit kielégítő - hosszanti és centrális alaprajzokkal.

Pecz javasolt terveit – ezen belül a poligonális szerkesztésű centrális térképzést - sokféleképpen értelmezi és értékeli a szakirodalom. Róka Enikő alapvető monográfiája a budai református templomról² Pecz elméleti művét, és megvalósult legfontosabb pentagonális rendszerű templomát kimerítő alapos-sággal és áttekintéssel elemzi, a Sisa József főszerkesztésével megjelent historizmus-kötet pedig megfelelő kontextusba helyezi.³ Baku Eszter tanulmánya

Pecz centrális terveinek utóhatását vizsgálja a 20. század első felének protestáns templomépítészetében.⁴ Vukoszávlyev Zoránnak a 20. század hazai református templomépítészeti tendenciáit elemző, összegző tanulmányában Pecznek ebben játszott meghatározó szerepét vizsgálja.⁵ (1. ábra)

A tanulmány kulcsábrája az ötszögű ideálterv, amely a szűkebb szakmai közönség és az érdeklődők a figyelmét leginkább felkeltette. Ez Schulek eredeti – és talán valóban előzmények nélküli – bővített háromszögű terve mellett a magyar historizmus protestáns templomépítészetének másik fontos, újító szándékú koncepcióterve. Erre az alaprajzi szerkesztésre az építészettörténet nem igazán szolgáltatott előképeket, és Pecz sem említ előzményt. A továbbiakban először ennek értelmezéséhez, a lehetséges forrásokhoz szeretnék néhány adalékkal szolgálni.

Az elmélet egy másik – véleményünk szerint nem kellően feltárt – kérdésköre a javasolt hosszázás – lutheránus – mintatervek hatása a tervezés gyakorlatában. Írásunkban ehhez is adalékokkal kívánunk szolgálni.⁶

PECZ ELMÉLETI ÉRVELÉSE

Pecz elveinek kifejtése során kritikus hangon szól az alapvetően a protestánsokra jellemző teremter-konceptióról, miszerint a reformáció hibázott azzal, hogy „erőszakolt új typust akart teremteni”.⁷ Korának protestáns templomépítészetében egyre erősödő tendenciaként értékelte a középkor építésze felé fordulást. Pecz itt feltehetően az 1861-es eisenachi regulatívra és annak hatására gondol, amely a német protestáns templomépítészetben a középkori templom-konceptiót tette szinte kizárólagossá. Karl Friedrich Schinkel építészetét úgy értékeli, mint akinek

1 Pecz, Samu: A protestáns templomok építéséről, kapcsolatban a debreceni kálvinista új templom részletes ismertetésével. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet közlönye* 22. évf. (1888) 1-12. sz. 193-205. és 245-251.

2 Róka, Enikő: *A budai református templom*. h.n. [Budapest] 1999.

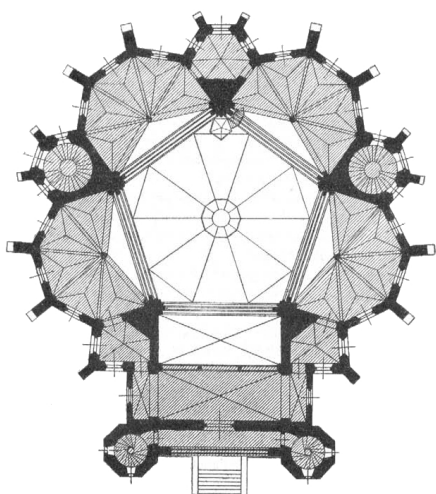
3 Sisa, József: Romantika 1840-1870. Templomépítészet. 241-261; és uő: Historizmus (1870-1900) – Egyházi építészet. 378-424. In: Sisa, József: *Magyar művészet a 19. században - építészet és iparművészet*. (Beke, László – Sisa, József (szerk): A magyarországi művészet története - magyar művészet a 19. században.) Budapest 2013.

4 Baku, Eszter: A 20. század első felének centrális templomai – Pecz Samu templomépítészeti elveinek hatása a két világháború közötti protestáns templomépítészetben. *Credo XXI.* (2015) 2. 27-37.

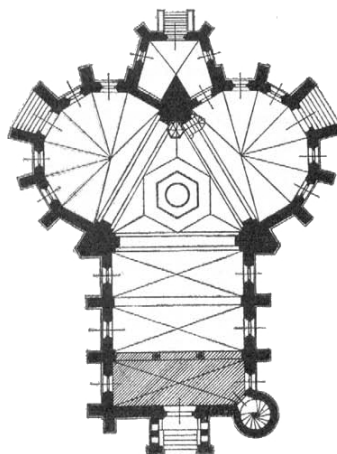
5 Vukoszávlyev, Zorán: A 20. század hazai református templomépítészetének tendenciái - Egy tipológiai rendszer alapvetései. *Architectura Hungariae* 15. évf. (2016) 3. sz. 157-170.

6 A cikk a Budapest-Fasori Evangélikus Gimnázium és az Evangélikus Országos Múzeum által szervezett, a 160 évvel ezelőtt született építész, Pecz Samu tiszteletére szervezett emlékülésen (2014. szeptember 26-án) elhangzott előadás továbbfejlesztett, bővített változata.

7 Pecz 1888, 193.

01 Petz ötszögű ideálterve

02 A szegedi református templom Petz művében

„... föllépése hozott egészségesebb irányt először a protestáns templomok építésének fejlődésébe, de csak a német protestáns egyházi építészet legújabb története mutat föl e téren számbavehető eredményt – akkor t.i., midőn az erőszakolt alapalakot elejtve, a természetes fejlődés terére lép.”⁸

Pecz szellemi elődje, mestere Schulek Frigyes (1841-1919), akinek munkásságára építve⁹ kimondja, hogy

„nálunk Schulek F. tanár volt az első, a ki az új szellem befolyásával egészen önálló értelemmel kísérté meg a protestáns illetőleg speciálisan a kálvinista templom alakját megállapítani, s a szegedi kálvinista templomban megoldani.”¹⁰

A továbbiakban tanulmányában a szegedi templom alaprajzát mintaként adja közre és elemzi.¹¹ (2. ábra)

A protestáns templom térkonceptiójának elemzését - a lutheri és kálvini liturgia különbözősége, némiképpen eltérő térhasználata és eltérő művészet-szemléletét alapul véve - az oltár (vagy úrasztala) és a szószék lehetséges ideális helyének keresésére alapozza. Kiindulása szerint a lutheránus templomban megmarad az oltár és a szentély, a kálvinista viszont az oltár helyett Úr asztalát használ, és nem tűr

díszítést. Ennek megfelelően a lutheránus templomtér az oltár és felépítménye által irányítottá válik, a hosszahajó a domináns, de „helyi viszonyokkal megokolt centrális elrendezéseknél”¹² is hangsúlyos a hosszten-gely, mivel a római katolikus és evangélikus templomoknál az oltár nem lehet a középpontban.

A lutheránus szószék ideális helyét akusztikailag egy ellipszis egyik gyújtópontjaként határozza meg, amely azonban a színházépítéshez vezet, és nem egyeztethető össze a „keresztény egyház építészeti hagyományával”.¹³ Ez tanulmányának alapvető állítása, amely éppen a későbbieket figyelembe véve fontos: szinte megelőlegezve állást foglal abban az építészeti diskurzusban, amely a későbbi a német protestáns templomépítészet gyakorlatát - az 1891-es úgynevezett Wiesbadeni program¹⁴ elveit követve - kongresszusi előadóterem-karakterű templomokat eredményezett. E manifesztum – bár rövid hatállyal, és mondhatni nem értéktartó gyakorlatot eredményezett, mégis alapvetően hozzájárult a 20. század első felében kibontakozó modern templomépítészeti irányzat elvi megalapozásához. Az elméleti összegzés végső konklúziója: az ideális lutheránus elrendezés az egykét- vagy háromhajós bazilikális tér, kereszthajóval vagy anélkül, az akusztika miatt rövidebb szentéllyel és rövidebb főhajóval.

8 Uo.

9 Schulek, Frigyes: *A református templom*. (Külön lenyomat az „Építési Ipar” műszaki hetilap 1885-iki folyamából.) Nyomatott Fanda József Könyvnyomdájában, Budapest 1885. 15.p. (rajzmelléklettel)

10 Pecz 1888, 193.

11 Pecz 1888, 200.

12 Pecz 1888, 195.

13 Uo.

14 Újabb összefoglalása: Ellwardt, Kathrin: *Evangelischer Kirchenbau in Deutschland*. Petersberg 2008. 156-160.

A MINTATERVEK ELŐZMÉNYEI

Az ideális kálvinista templom alapformájának kifejtésekor – Schulek Frigyes úttörő megoldását említve, azt követve – a típus gazdagabb kifejtésére törekszik. Ennek megvalósulását a centrális, sokszögű, nevezetesen a három- négy- és ötszögű megoldásokban látja. Tanulságos a különböző sokszögek vonatkozásában a toronyelhelyezés, a karzatok alkalmazása, a szószék és az Úrasztala elhelyezése, valamint a boltozás és a hajóval való bővítés elemzése.

Pecz elméletének közép-európai helyét és fontosságát tekintve kiemelendő, hogy a téma mindmáig meghatározó alapműve, a Berlii Építész Egyesület által kiadott, a „*Der Kirchenbau des Protestantismus von der Reformation bis zur Gegenwart*” című korpusz csak 1893-ban jelent meg, tehát Pecz Samu elméleti művének közreadása után. Ha a konkrét mintaterveket, azok előképeit – és az ábrázolt konkrét alaprajzokat - vizsgáljuk, ezeket a korabeli szakirodalom áttekintésével elsősorban a „*Deutsche Bauzeitung*” és a „*Zeitschrift für Bauwesen*” c. folyóirat közleményeiben, valamint a „*Berlin und seine Bauten*” c. könyvsorozatban lelhetjük meg.¹⁵ A frissen kinevezett műegyetemi professzor jelentős szakirodalmi áttekintéssel rendelkezett, és ezt a szellemi alapot megfelelően használta elméleti összegzésének megalkotásánál.

Az ötszög-rendszerű mintatervnek legkézenfekvőbb előzménye szintén a berlini építészeti körkhöz vezet: a Gendarmenmarkt-on álló „*Neue Kirche*”, - amelyet 1701-1708 között Martin Grünberg tervei alapján Giovanni Simonetti épített fel - poligonális bővületekkel szerkesztett ötszög alaprajzi rendszerű. Később Carl von Gontard tervei szerint 1780-tól tornyszerű

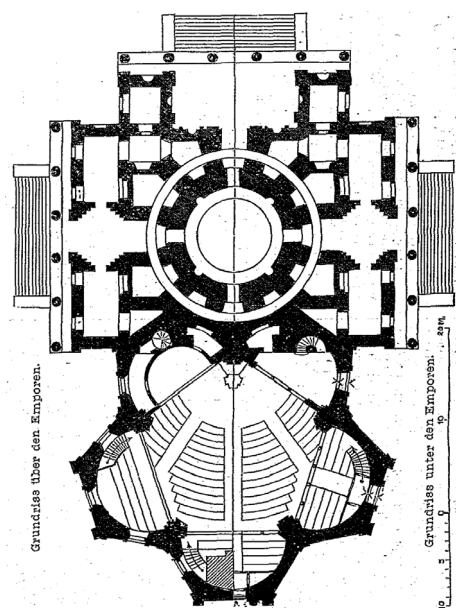
kupolás térrel bővítették, olyan együttest képezve, amellyel - a szemben álló francia kálvinista templom hatásával is számolva - a római Piazza del Popolo sziluettjét kívánták megidézni. 1881-re a jelentősen megromlott állagú, omladozó templomteret lebontották, és neobarokk stílusban építették újjá Hermann von der Hude és Julius Hennicke tervei szerint. (3. ábra)

Pecz ideáltervének megtalálásában – amely azután a Szilágyi Dezső téri templom felépítésében valósult meg a legtisztábban – nyilván jelentős szerepe lehetett ennek az 1880-tól rendszeresen publikált¹⁶ ún. „német dómépítés”-nek. A „*Deutscher Dom*” itt a francia „*dôme*” jelentésének megfelelően kupolát, Gontard toronytömegbe vont kupolaterét jelenti, a német („*Deutscher*”) pedig a kálvinista gyülekezet svájci-német anyanyelvére utal – szemben a francia ajkú hugenottákéval. A *Deutsche Bauzeitung* 1880-as és 1883-as évfolyamában összesen három alkalommal foglalkozott az ötszögű templom sorsával, többször is kiemelve, hogy a rendkívüli és eredeti alaprajzi rendszere megőrizendő, amelyet a nagy tekintélyű Schinkel korábban ugyanoda tervezett hosszázás temploma sem tudott megváltoztatni. Pecz templomtervének előzményeit keresve így felvetődik, hogy a porosz protestáns templomépítészet egyik rendkívüli megoldása, a berlini „*Deutscher Dom*” jelenthette a legfőbb inspirációt, melyet az általa ismert és használt – elméleti tanulmányának ábráihoz mindenképpen használt - folyóiratból, a *Deutsche Bauzeitung*-ből ismerhetett.

Pecz mintaterveinek kapcsán a források vizsgálata arra enged következtetni, hogy az 1880-as években Berlin építészeti kultúrája a korábbi évtizedekhez hasonlóan jelentős szerepet játszott historizáló építészetünkben.¹⁷

15 Pecz tanulmányában szerepel a berlini dóm pályázata (1868); ennek korabeli irodalma a *Deutsche Bauzeitung* 1869. évfolyamából származik. A tanulmányban szereplő két főhomlokzati toronyos, redukált háromhajós, keresztházás lutheránus mintaterv-megoldás (198. oldal) Christian von Leins stuttgarti Sz. János (Feuersee) templomához áll közel, ép. 1866-76. (más közlésben: *Der Kirchenbau des Protestantismus von der Reformation bis zur Gegenwart. Herausgeben von der Vereinigung Berliner Architekten.* Kommissions-Verlag von Ernst Toeche, Berlin, 1893. 286.). Orth berlini Zionskirche-jének (1866-73) alaprajza a *Berlin und seine Bauten* c. sorozatból származhat.

16 *Deutsche Bauzeitung* 1880. febr. 28. 92.; 1880. nov. 13. 488.
17 Vö. Sisa 2013, 254.; és Krähling, János: Die evangelische Kirche von Miklós Ybl in Kecskemét. *Acta Historiae Artium* 55. (2014) 177-192.

03 A berlini Gendarmenmark-on álló „Neue Kirche” újjáépítésének terve – Hude&Hennicke

STÍLUS ÉS SZERKEZET

Fontos része Pecz tanulmányának a templom stílus elemzése. Gustav von Bezoldot idézve elveti az ókeresztény építészeti stílus használatát, amely „csupán az antik építészetnek saját szellemében való továbbfejlesztése.”¹⁸ A 19. század középkor-kultuszának egyik fő gondolatát követve, szerinte a keresztény kultúrát kifejező művészet csakis a középkorban, a romanika, de még inkább a gótika stílusában jelent meg, ezért ez felel meg legjobban a protestáns templomépítészeti stílusigényeinek is.

A gótika mellett szól az a körülmény is, hogy – érvelését követve – mivel a monumentális építészeti legméltóbb kifejezése a templom, amely szó szerint „emlékszerű” kell hogy legyen, ezt az emlékszerűséget a gótikus stílussal olcsóbban lehet megjeleníteni pl. téglával, mint a kőfaragást igénylő reneszánsz oszlopépítészeti stílusával.¹⁹ Pecz érvelése háttérben nyilvánvalóan szerepet játszott épületszerkezettani jártassága, amely – tekintve hogy egyetemi jegyzetet írt a kőépítésről – hiteles elméleti-gyakorlati szerkezettervezői tudáson alapult. További szerkezet-logikai érve a gótika mellett, hogy fajlagosan kevesebb anyagot használ csúcsív- és „gyámpillér”-rendszerével.²⁰

A szerkezetépítő Pecz állítása, hogy

„... a boltozatok tömege is minimumra szorítható, mert ezek csak mint kőbordázat közé feszített vékony falrészek szerepelnek. Minthogy pedig a vékony, tehát könnyű boltozat a góth stylus szerkezeti elveinél fogva visszahatással van a gyámrendszerre is, ezeknek tömege illetőleg méretei is a legkisebbre szoríthatók.”²¹

A reneszánsz templomoknál ezeknek a követelményeknek nem látja hatékony megvalósíthatóságát. Szerinte az akusztikai minőségnél is kedvezőbb a tagolt gótikus boltozatrendszer, mint a kupola-, dongaboltozat vagy a sík mennyezet. A katolikus templomokban sokszor alkalmazott kupolák és boltozatok kapcsán említi, hogy azok akusztikailag nem jelentősek, mivel véleménye szerint ott kevésbé mérvadók az akusztikai kérdések.²² Pecz középítéstan – mai megfelelőjével kifejezve: épületszerkezettan – professzor volt, kiválóan értett a szerkezettervezéshez, és ezeket az ismereteit hatékonyan kamatoztatta templomainál, de más középületeinél is. A gótikus építészeti elveit követő előremutató megoldás-javaslatok – amint az alább bemutatandó példák alapján láthatjuk – a 20. század elején a beton és a rábitz szerkezetek gyors terjedésével a historizáló keretek közt is a fejlődés útját jelölték ki.

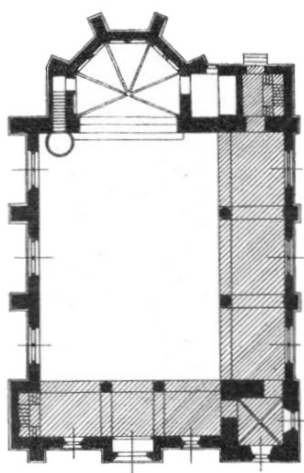
18 Pecz 1888, 203.

19 Uo. 203, 204.

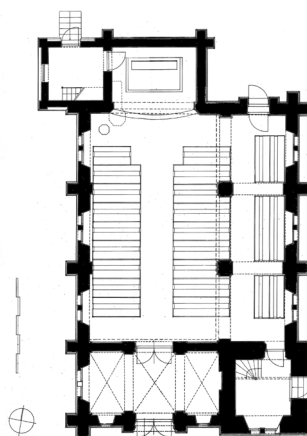
20 Pecz 1888, 204.

21 Uo.

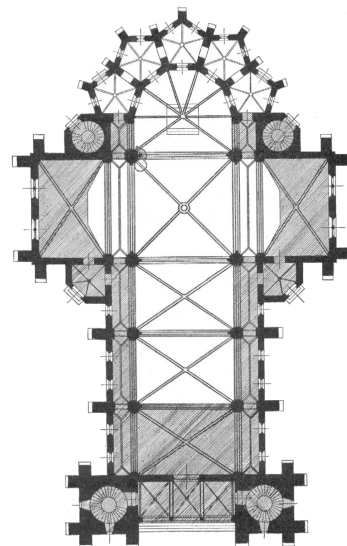
22 Pecz 1888, 205.

04 Petz kéthajós lutheránus ideálterve

05 Szentgotthárd, evangélikus templom, karzat alaprajz

06 Petz háromhajós lutheránus ideálterve

A LUTHERÁNUS (HOSSZHÁZAS) MINTATERVEK ÉS HATÁSUK

Visszatérve a mintatervekre, a javaslatok közül mindaddig talán a lutheránus hosszanti megoldások kaptak kevesebb figyelmet, ezért a továbbiakban ezekkel kapcsolatban szeretnék néhány szempontot érintve foglalkozni. (4. ábra)

Az egy-, két- és háromhajós megoldást figyelembe véve talán először a kéthajós formát érdemes kiemelni, melynek legfontosabb hazai megvalósult példája, Pecz fasori evangélikus temploma (1903-1905).²³ A protestáns templomépítészet kéthajós, vagy aszimmetrikus oldalkarzattal kvázi-kéthajóssá tett megoldása a német protestáns templomépítészetbe már a 16. századtól ismert (Augsburg, Ulrichskirche), és éppen a 1880-as években – a korabeli német építészeti szakirodalom szerint – ez a forma ismét virágkorát élte. Pecz kéthajós mintatervét az Eisenachi regulatív²⁴ egyik legfontosabb összegző gyakorlati

kézikönyvből, Jähn 1882-ben megjelent²⁵ fametszet-gyűjteménye műve is sugallhatta. A kéthajós elrendezésnek később nem volt jelentős fogadtatása, de egy jellemző példát említhetünk: az 1909-12 között épült szentgotthárdi evangélikus templomot.²⁶ (5. ábra)

Ennek alaprajzi rendszere kissé eltérő, de metszeteinek arányai és térszerkezete a fasori templom egyszerűsített formáját követi. A templom téralakításának meghatározó új szerkezete a rabitzboltozat egyik korai változata.

A Pecz lutheránus templomra adott háromhajós mintaterv két tornyos főhomlokzatot javasol – ennek oka talán a reprezentáció iránti igény lehetett. Ennek elenyészően kevés evangélikus előzménye, és elenyésző utóhatása van Magyarországon. (6. ábra)

Ilyen ismert – hatásában egyáltalán nem domináns két tornyos templom a kassai, a későbbiekből pedig a somogymeggyesi – Nendtvich Andor által tervezett

23 Sisa, József: A fasori gimnázium tervezésének és építésének története. *Diakonia* XI. (1989.) 32-40.; Sisa 2013, 404.

24 Seng, Eva Maria: *Der Evangelische Kirchenbau im 19. Jahrhundert – Die Eisenacher Bewegung und der Architekt Christian Friedrich von Leins*. Ernst Wasmuth Verlag, Tübingen 1995.

25 Jähn [Jaehn], Karl Emil: *Das evangelische Kirchen-Gebäude. Hand- und Hilfsbuch zur Anlage und Einrichtung unserer Gotteshäuser*. Carl Scholtze, Leipzig 1882.

26 Keveházi, László (vezető szerkesztő): *A reformációtól napjainkig – Evangélikus gyülekezetek, egyházmegyék, kerületek a Dunántúlon. (I-II. kötet.)* Kiadja a Nyugati (Dunántúli) Evangélikus Egyházkerület, Győr 2011., II. 722-723.

07 Szarvas, evangélikus „Újtemplom”

– 1949-51-ben épített falusi templom.²⁷ A református templomok közt több kéttornyosat találunk; a korszak kiemelkedő emléke hajdúhadházi református templom.²⁸ A terven javasolt lecsökkentet méretű oldalhajó, a haránt irányú ülésrenddel berendezett, a keresztházat teljesen kitöltő karzat olyan megoldás, amely az 1880-as és 1890-es években szintén a német protestáns templomépítés jellemző elrendezése, különösen igaz ez Johannes Otzen számos hosszanti, keresztházzal bővített templomára. A mintaterv funkcionálisan legkevésbé logikus része a pusztán formailag indokolható, némi szerkezeti szerepet is kapó, sugárkáporna-koszorút utánzó sekrestye, amely majdhogynem ellentétes a gótika szellemét, szerkezeteit és szerkesztését alapul vevő okfejtéssel. A Pecz által javasolt hosszházas, fő- és mellékhajókra tagolt evangélikus mintatervnek jelentős hazai fogadtatása volt a 20. század fordulóján. A háromhajós lutheránus mintaterv legnagyobbvonalúbb megoldása a szarvasi újtemplom, Francsek Imre alkotása (1896). (7. ábra)

A templom monumentális belső terét a hosszanti térszervezés határozza meg, ezt gazdagítja a haránt ülésrenddel szervezett keresztház, és a nagyvonalúan

szerkesztett, széles fesztávot átfogó boltozatrendszer. (8. ábra)

A szombathelyi evangélikus templom 1895-96-ban épült, pályázat alapján, amelynek egyik zsűrora Pecz volt.²⁹ A Ludwig Schöne bécsi építész tervei alapján – többszörös módosítással- épült templom szintén a háromhajós keresztház típusba tartozik, kiemelkedő minőségű belsőépítészeti megoldásokkal. (9-10. ábra)

Gerey Ernő kondorosi templománál (1904) a keresztház nélküli típus alkalmazásával, a redukált mellékhajó Schinkel Werderkirchjének boltozati rendszerét követi.

A hosszházas falusi templomok között egy sajátos centralizáló téregységgel bővített hosszanti megoldás Ostffyasszonyfa evangélikus temploma (1914-15).³⁰ (11. ábra)

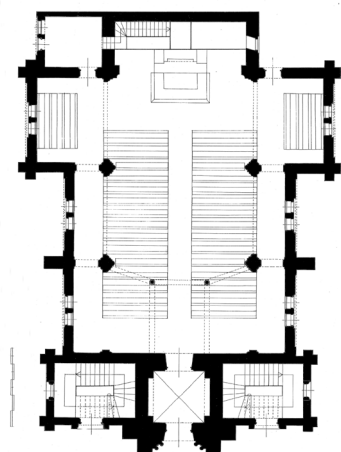
Az alaprajzi rendszer lényegében egy hagyományos, diadalív nélküli, a nyolcszög három oldalával záródó egyhajós falusi templomtér, amelyet a templomtérrel szervesen nem ízesülő karéjok bővítenek, és a teret a főbejárat felől induló, hátsó U alakú karzat kvázi háromhajóssá bővít. (12. ábra)

27 Keveházi 2011, I. 435-436.

28 Szkalnitzky Antal-Koch Henrik, 1870-72; Vö. Sisa 2013, 254-255.

29 Keveházi 2011, II. 730.

30 Keveházi 2011, II. 618.

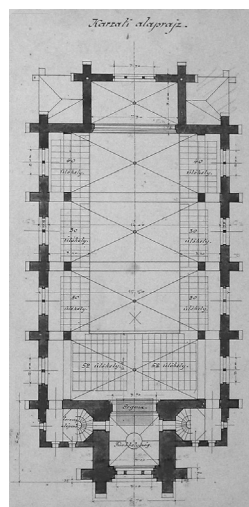
08 Szombathely, evangélikus templom

Az oltár előtti – lényegében hatszögű – centralizáló teret a boltszakasz nagysága is jelzi sajátos élbordás kialakításával. A lépcsőtornyokkal háromtornyossá bővülő, neoromán karakterű főhomlokzat és a csűrűs jellegű középű toronysisak – nem számítva a középkort idéző köznyelvi historizáló formákat – kilép a szokványos megoldások sorából. A nem szokványos alaprajzi rendszer térlefedését megoldó „boltozat” itt is rabitz szerkezettel készült.

Az egyhajós evangélikus templomok közül kiemelkedik Pecz kortársának, Sztehlo Ottónak ceglédi temploma (1896). Monumentális, égbetörő klinkertégla főhomlokzata és hegyes sisakja mögött szerényebb egyhajós teremter hűződik, tekintélyes méretű fiókos dongaboltozattal, amely itt is rabitz szerkezettű. A makói evangélikus templom ugyanebbe a típusba sorolható, 1903-ban Bánszky Mihály terve szerint készült el. (13. ábra)

A gádorosi evangélikus templom középkori (külső) formavilágának dacára faboltozattal fedett belsője inkább a klasszikus formálást követi – ennek magyarázata lehet a technológiai könnyítés: gótikus boltozatok formáit, síkba nem fejthető süvegfelületeit sokkal nehezebb faszerkezettel elkészíteni (ép. 1888 Sztracha Ernő – Slozárík József). (14. ábra)

A kiskőrösi evangélikus templom (ép. 1914-ben, Lehoczki János tervei szerint) kívülről egyhajósnek látszó hosszanti tere valójában haránt irányra szervezett liturgikus teret takar. Ez a szerkezettípus gazdagságát jelenti, amellyel egy neogót templom jól tudja követni a 18-19. században kialakult alföldi protestáns templomtípust.

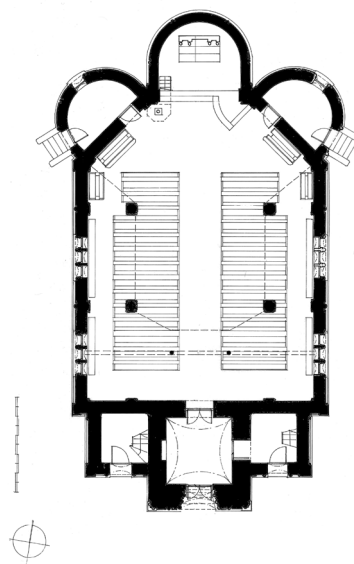
09 Kondoros, evangélikus templom, karzat alaprajz

ÖSSZEGZÉS

Pecz elméletének – és a közreadott mintaterveknek – jelentőségét, értékét a magyarországi hatásokon túl közép-európai kontextusba helyezve is értékelhetjük. Jelentős hatása volt annak az új szemléletnek a terjedésében, amely az Eisenachi regulatív konzervatív középkori historizálásával szemben egy – a középkori templomkonceptiót felvállaló, de a kor építészeti és szaktervezői igényeihez is alkalmazkodó – új szemléletet tudott felmutatni, amely szerkezeti értelemben is megújulást jelentett. Ez a megközelítés sokkal nagyobb hangsúlyt helyezett a gyülekezet – mint a „szentek közössége” – építészeti eszközökkel is kifejezett használati terének megformálására. A regulatív a német gyakorlatban sok gyülekesterem-karakterű templomot eredményezett, amelynek kritikájával bontakozott ki Otto Bartning elvi alapvetésével a 20. századi német templomépítészet. Pecz építészeti koncepciói, köztük a centrális és hosszanti egyesítését célzó elvi megoldásai – a Wiesbadeni programmal ellentétben – nem transzformálták templomait gyülekesterem- vagy színház-szerű, erősen deszakralizált karakterű prédikációs terekké. Templomai meg tudtak maradni – szellemes, újító térstruktúráikkal szerkezeteikkel együtt – a hagyományt is hordozni tudó szakrális épületeknek. Ez is hozzájárult építészeti koncepcióinak elfogadottságához, változatos formában visszatérő, gazdag utóéletéhez, értékállóságához.

10 Kondoros, evangélikus templom, belső

11 Ostffyasszonyfa, evangélikus templom, földszinti alaprajz

12 Ostffyasszonyfa, evangélikus templom, belső

13 Makó, evangélikus templom, belső

14 Kiskőrös, evangélikus templom, belső

BIBLIOGRÁFIA

- Baku, Eszter: A 20. század első felének centrális templomai – Pecz Samu templomépítészeti elveinek hatása a két világháború közötti protestáns templomépítészetben. *Credo XXI.* (2015) 2. 27-37.
- Ellwardt, Kathrin: *Evangelischer Kirchenbau in Deutschland.* Petersberg 2008.
- Jähn [Jaehn], Karl Emil: *Das evangelische Kirchen-Gebäude. Hand- und Hilfsbuch zur Anlage und Einrichtung unserer Gotteshäuser.* Carl Scholtze, Leipzig 1882.
- Keveházi, László (vezető szerkesztő): *A reformációtól-napjainkig – Evangélikus gyülekezetek, egyházmegyék, kerületek a Dunántúlon. (I-II. kötet.)* Kiadja a Nyugati (Dunántúli) Evangélikus Egyházkerület, Győr 2011.
- Der Kirchenbau des Protestantismus von der Reformation bis zure Gegenwart. Herausgeben von der Vereinigung Berliner Architekten.* Kommissions-Verlag von Ernst Toeche, Berlin 1893.
- Krähling, János: Die evangelische Kirche von Miklós Ybl in Kecskemét. *Acta Historiae Artium* 55. (2014) 177-192.
- Pecz, Samu: A protestáns templomok építéséről, kapcsolatban a debreceni kálvinista új templom részletes ismertetésével. *A Magyar Mérnök- és Építész Egylet közlönye* 22. évf. (1888) 1-12. sz. 193-205. és 245-251.
- Róka, Enikő: *A budai református templom.* h.n. [Budapest] 1999.
- Seng, Eva Maria: *Der Evangelische Kirchenbau im 19. Jahrhundert – Die Eisenacher Bewegung und der Architekt Christian Friedrich von Leins.* Ernst Wasmuth Verlag, Tübingen 1995.
- Sisa, József: A fasori gimnázium tervezésének és építésének története. *Diakonia* XI. (1989.) 32-40.
- Sisa, József: Romantika 1840-1870. Templomépítészet. 241-261; és uő: Historizmus (1870-1900) – Egyházi építészet. 378-424. In: Sisa, József: *Magyar művészet a 19. században - építészet és iparművészet.* (Beke, László – Sisa, József (szerk) A magyarországi művészet története - magyar művészet a 19. században.) Budapest 2013.
- Schulek, Frigyes: *A református templom.* (Külön lenyomat az "Építési Ipar" műszaki hetilap 1885-iki folyamából.) Nyomatott Fanda József Könyvnyomdájában, Budapest 1885. 15.p. (rajzmelléklettel).
- Vukoszavlyev, Zorán: A 20. század hazai református templomépítészetének tendenciái - Egy tipológiai rendszer alapvetései. *Architectura Hungariae* 15. évf. (2016) 3. sz. 157-170. <http://arch.et.bme.hu/wp-content/uploads/epaper/AH_vol15_no3_pp157-170_Vukoszavlyev/AH_vol15_no3_pp157-170_Vukoszavlyev.pdf> [megtekintve: 2017.05.15.]
- Deutsche Bauzeitung* <<https://opus4.kobv.de/opus4-btu/solrsearch/index/search/searchtype/collection/id/16230>> [megtekintve 2017.01.23.]

ÁBRÁK FORRÁSA

01 Petz 1888, 202.	08 BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék
OTKA T 026061
02 Petz 1888, 200	09 Gerey Ernő pályázati terve - részlet,
Kondoros, gyülekezeti levéltár
03 Deutsche Bauzeitung 1883. No. 1-2. jan. 6. p. 1.	10 Fotó: Krähling J. 2005
04 Petz 1888, 196.	11 BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék
OTKA T 026061
05 BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék
OTKA T 026061	12 Fotó: Krähling J. 2005
06 Petz 1888, 198.	13 Fotó: Krähling J. 2003
07 Fotó: Krähling J. 2005	14 Fotó: Krähling J. 2003

KRÄHLING JÁNOS

Krähling János a BME Építészettörténeti és Műemléki tanszék egyetemi docense; a műszaki tudomány kandidátusa (1994), PhD (1994), Dr. habil. (2017). Oktatási területe az építészettörténet, építészetelmélet és épületkutatás, magyar és angol nyelven. Több végzett doktori hallgató kutatómunkáját segítette. Témavezetője több magyar építészettörténeti kutatásnak, többek közt a magyarországi evangélikus templomépítészet, a fertődi egykori marionett opera és a műegyetemi rajzgyűjtemény feldolgozását célzó munkáknak.

E-mail: krahling@eptort.bme.hu

THE THEORY OF PECZ AND THE PRACTICE OF CHURCH CONSTRUCTION Its aftermath on Hungarian Lutheran church architecture

The theoretical study work written by Architect Samu Pecz (1854–1922), professor of the Royal Joseph Technical University in Budapest, is one of the fundamental programmatic studies of late historicist architecture in Hungary. Among the model designs presented in the theoretical work, the proposed centralized solutions for the Reformed Church attracted the attention of the researchers while longitudinal-oriented proposals for the Lutherans received less attention. The study, on the one hand, aims to analyse the contemporary literary sources of the model plans, presenting the German (Berlin) antecedents of the pentagon design: the reconstruction of the Neue Kirche on Gendarmenmarkt in 1881 made by Hude and Hennicke. Regarding the longitudinal space concepts, it focuses on the question how Pecz's theory could influence contemporary Lutheran church architecture. The structural approach played an important role in the argumentation of Pecz, which resulted Rabitz structures (a suspended wire mesh covered with special mortar) covering the spaces of the churches built at the beginning of the 20th century. Pecz's architectural concepts and conceptual solutions, unlike the Wiesbaden program, have not transformed their churches into assembly halls or theatre-like buildings. His ingenious, novel space concepts and structural propositions have led to the acceptance of his theory, with a significant aftereffect.

Keywords: Protestant Church Architecture · Samu Pecz · Frigyes Schulek · Eisenacher Regulativ · Wiesbadener Programm · Hungarian Lutheran Church architecture